

Рівненський державний гуманітарний університет
Освітньо-ресурсний центр РДГУ
Кафедра педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти

ОСВІТА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Рівне
2023

УДК 37.091:316.422
О-72

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 6 від 25 травня 2023 р.)

Рецензенти:

М. П. Пантюк, доктор педагогічних наук, професор,

О. О. Красовська, доктор педагогічних наук, професор.

Авторський колектив: Дейнега О. В., Дейнега І. О. (р. 1), Сойчук Р. Л. (р. 2), Яремович М. А. (р. 3), Глінчук Ю. О. (р. 4), Акімов В. Ю. (р. 5), Журба К. О. (р. 6), Грицай Н. Б. (р. 7), Яковишина Т. В. (р. 8), Лісова С. В. (р. 9), Третяк О. М. (р. 10), Боровець О. В. (р. 11), Синьчук О. М. (р. 12).

Освіта в умовах реформування: теорія і практика: монографія / Дейнега О. В., Дейнега І. О., Сойчук Р. Л., Яремович М. А., Глінчук Ю. О., Акімов В. Ю., Журба К. О., Грицай Н. Б., Яковишина Т. В., Лісова С. В., Третяк О. М., Боровець О. В., Синьчук О. М.; за наук. ред. Р. Л. Сойчук. Рівне : О. Зень, 2023. 354 с.

ISBN 978-617-601-425-6

У монографії представлено теоретичні та практичні аспекти дискурсу реформування освітньої системи України. Означену поліаспектність спроектовано на коло наукових проблем, пов'язаних із трансформаціями в управлінні вищою освітою за умов глобалізації економіки, вихованням дітей і молоді в цифровому світі, формуванням національної та громадянської солідарності як особливих складників професійної підготовки майбутніх учителів, специфікою організації освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти з плекання професійної ідентичності майбутнього вчителя, зокрема безпековим складником розвитку соціальної відповідальності майбутніх учителів і створення інформаційно безпечного й інклюзивного освітньо-виховного середовища закладу освіти, застосуванням інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі, набуттям професійної компетентності майбутніх педагогів і розвитком обдарованості, різновекторністю такої в закладах вищої освіти за умов європейського простору освіти.

Монографія стане в нагоді викладачам і здобувачам вищої освіти, а також усім, хто не байдужий до проблем освіти та професійної підготовки майбутніх педагогів у сучасному освітньому середовищі закладів вищої освіти.

УДК 37.091:316.422

© Дейнега О. В., Дейнега І. О., Сойчук Р. Л.,
Яремович М. А., Глінчук Ю. О., Акімов В. Ю.,
Журба К. О., Грицай Н. Б., Яковишина Т. В.,
Лісова С. В., Третяк О. М., Боровець О. В.,
Синьчук О. М., 2023

ISBN 978-617-601-425-6

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. Реалії та трансформації в управлінні вищою освітою за умов глобалізації економіки	6
РОЗДІЛ 2. Методологічні підходи до формування національної солідарності в майбутніх учителів	27
РОЗДІЛ 3. Сутнісна характеристика громадянської солідарності як особливого складника професійної підготовки майбутніх учителів	66
РОЗДІЛ 4. Безпековий складник у розвитку соціальної відповідальності майбутніх учителів	88
РОЗДІЛ 5. Наукова інтерпретація концепту «інформаційне насильство в освітньому середовищі закладу вищої освіти»	101
РОЗДІЛ 6. Виховання дітей і молоді в цифровому світі	116
РОЗДІЛ 7. Різнобічне виховання учнівської молоді в позакласній роботі з природничих предметів	135
РОЗДІЛ 8. Теоретичні засади розвитку проблеми обдарованості	148
8.1. Ретроспективний аналіз сутності поняття «обдарованість»	148
8.2. Психолого-педагогічні умови розвитку обдарованості в учнів початкової школи	162
8.3. Зміст підготовки вчителя початкових класів до роботи з обдарованими дітьми	173
РОЗДІЛ 9. Організація освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти з формування професійної ідентичності вчителя	188
РОЗДІЛ 10. Професійна компетентність майбутнього вчителя початкових класів	223
РОЗДІЛ 11. Застосування методу портфоліо в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів	273
РОЗДІЛ 12. Інноваційна методика ТАН-Содерберг у навчанні учнів із порушенням інтелектуального розвитку в інклюзивному освітньому просторі початкової школи	312

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Р. Л. СОЙЧУК

На сьогодні агресія російської федерації надзвичайно посилила значущість такого завдання закладів освіти, як формування громадянина України – особистості з розвинутою національною ідентичністю, що здатна усвідомлювати власну національну належність до українського народу, виконувати громадянські обов'язки, виявляти активність у суспільному житті, захищати свої права, переконання та солідарно з іншими громадянами відстоювати національні інтереси й національну ідею української держави.

Завдання формування громадянина України апріорі дотичне до нової ролі вчителя – відповідального й успішного професіонала, агента змін, модератора індивідуальної освітньої траєкторії особистості вихованця [32]. Прищеплення студентській молоді, завтрашнім педагогам національної солідарності постає детермінантом майбутнього Української держави загалом і особистості кожного молодого українця зокрема. Саме такий учитель виховуватиме «особистість – патріота – інноватора» та навчатиме, як плекати в собі гідність, солідарність, оптимізм, сильні риси характеру та моральні чесноти, що слугуватиме фундаментом сталого розвитку українського суспільства та державності з реалізації національної ідеї [40; 42].

Ідеї свободи, справедливості, відповідальності та солідарності тісно переплітаються в складній структурованій системі. Солідарність – пріоритетна ознака нації серед інших її ознак, а саме історичної пам'яті, спільної мови, території тощо. Останні забезпечують збереження самобутньої ментальності, національної самосвідомості та національного характеру народу. Вияв національної солідарності виступає базисом вияву

свободи, народного волевиявлення й особистої свободи кожного громадянина [39].

Для національно зорієнтованої студентської молоді видається природною причетність до власної нації. Солідаризація молодого українця з нацією розкриває наявність у нього невидимого, проте потужного та своєрідного зв'язку, національної ідентичності, бо «ідеали нації є його ідеалами, болі нації є його болями, тріумф нації є його тріумфом» [47, с. 28]. Так, солідарність, з одного боку, співвіднесена з одностайністю, спільністю інтересів; соціальною згуртованістю, єдністю дій, спільною діяльністю для досягнення певних цілей, розв'язком суспільних проблем, реалізацією спільних інтересів [30], а з іншого – спроектована на об'єднання переконань і дій, взаємодопомогу й підтримку членів окремої соціальної групи, національної спільноти на ґрунті спільності інтересів, зокрема національних інтересів держави, нації та потреби досягнення загальних цілей; спільної відповідальності; активного співчуття та згоди з актуально доречними інтересами чи думками [40].

Національна солідарність слугує каталізатором «індивідуальної суспільно-історичної активності особистості, визначає дійсний рівень її національної автентичності як наслідку процесу національної самоідентифікації» [23, с. 288; 10], водночас мислиться ресурсом для нівелювання труднощів, життя й творення майбутнього – свого та української нації; гуртування громадян для реалізації різних форм боротьби за національне та соціальне визволення [19, с. 157]: «тільки так ми маємо шанс подолати взаємне відчуження генерацій і верств народу і попри все поновити тяглість культури і цілісність нації» [23, с. 282; 16].

Гуманістичні засади полікультурного українського суспільства уможливають набуття ціннісного ставлення до іншого, а також розуміння й усвідомлення потреби становлення української громадянської нації. Національна солідарність зумовлює можливість активізації й узгодження дій і вчинків однієї особистості з відповідними діями й

учинками інших особистостей шляхом організації міжособистісної та міжнаціональної взаємодії у межах досягнення успіху на благо колективу, громади й української держави, нації [40].

Методологічний рівень дослідження проблеми формування національної солідарності майбутніх учителів позначений взаємозв'язком спектра підходів, у якому – системний, особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний і аксіологічний.

У низці методологічних підходів пріоритет належить системному підходу, що вимагає реалізації як науково організований, постійний і багаторівневий освітньо-виховний процес розвитку та саморозвитку; супроводжується зорієнтованістю на формування всіх складників національної солідарності; охоплює проектування всіх елементів національно спрямованого освітньо-виховного процесу.

Системний підхід особливий тим, що припускає визначення всіх елементів процесу чи явища, яке підлягає вивченню; виокремлення зв'язків залежності одного елемента від усіх інших і на цій підставі виявлення основних складників найважливіших із них; зорієнтований на побудову моделі в системі трьох параметрів – організованості, цілісності й ієрархічності; увиразнює детермінованість системи зовнішніми умовами з перспективою її функціонування у майбутньому; описує конкретні елементи в нерозривній єдності з усією системою для розкриття загальних і специфічних функцій усередині єдиного цілого [22].

Системний підхід як спосіб наукового вивчення вирізняється стратифікацією досліджуваного об'єкта на елементи, що в єдності вибудовують систему, де системоутворювані зв'язки між елементами формують її структуру [49].

На сучасному етапі системою національного виховання називають продукovanу власне народом систему поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, спрямованих на прищеплення свідомості та ціннісних орієнтацій молоді, передання їй соціального досвіду, надбання попередніх

покоління [27]. Система національного виховання як проєкція взаємодії трьох основних компонент ««громадянин – патріот – гуманіст» забезпечує представлення національного ідеалу українця як людини, що усвідомлює себе частиною нації, шанує закони і традиції України, наділена почуттям національної гордості та відповідальності за долю своєї Батьківщини» [12, с. 5–6].

Система національного виховання виступає спектром взаємозумовлених впливів і взаємопов'язаних змістових і діяльнісних компонент, реалізація яких призводить до набуття нової інтегративної якості [12, с. 14–15]. У такому контексті компоненти системи національного виховання варто позиціонувати з дуальним статусом – як підсистеми складної системи та водночас позначені відносною самостійністю. Йдеться про діяльність (здобувача, педагога), змістові компоненти (мету, зміст, принципи, форми, методи) [12, с. 15] та сукупність таких елементів, як:

- система постановки мети (суспільства, системи виховання, закладу вищої освіти, студентського колективу, конкретного виховного заходу залежно від змісту та форм проведення);

- система змісту національного виховання (громадянина, патріота, гуманіста);

- система форм організації національного виховання як сукупність різноманітних заходів (студентські об'єднання, клуби, факультативи, конференції, диспути, рольові ігри, змагання, гуртки тощо);

- система методів, визначених метою, змістом і формою виховного заходу (індивідуальні, групові, колективні, стимулювальні, формувальні, контрольні);

- система умов ефективного національного виховання (атмосфера національного духу й української ідеї у студентському колективі; готовність педагогів до українського виховання; забезпечення матеріально-технічної бази; встановлення пріоритетного аспекту національного

виховання здобувачів у ЗВО; окреслення близької та далекої перспектив виховання колективу) [12, с. 14–20].

Освітньо-виховний процес є послідовністю взаємодотичних виховних ситуацій за умови їхнього трактування як його основних «відрізків». Такий погляд на процес виховання означає представлення останнього системою, що розвивається та має своїм структурним елементом виховну ситуацію; власне саморозвивальною системою, що припускає розвиток вихованців, виховної діяльності, вихователя та виховної взаємодії, а також цілісного об'єкта, що, зі статусом системи, стає значно більшим за сукупність складників [28, с. 243]. Виховна ситуація, як стверджував академік І. Бех, «створюється в межах особистісно орієнтованого виховання» та повинна забезпечити розвиток свідомості такого рівня, який спонукав би особистість «... до самопізнання й самоактивності, щоб вона могла стати творцем власного духовно багатого життя» [3, с. 35]. Це розкриває логіку побудови ситуацій, за яких стосунки вихователя з вихованцем засновані на повазі до гідності й безперечному праві здобувача бути особистістю [3, с. 35]. Кожна виховна ситуація – елемент освітньо-виховного процесу – сама мислиться системою [28, с. 245].

У царині сучасної педагогіки оперують широким і вузьким тлумаченням поняття «виховання». У широкому сенсі вихованням вважають «уся суму впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства» [13, с. 53]. Такому процесу властивий спеціально організований вплив виховних закладів і стихійне розгортання за наявності певних соціально-економічних умов. Виховання у вузькому сенсі передбачає планомірний вплив батьків, закладу освіти тощо на вихованця для розвитку виявлених обдарувань чи стримування окремих задатків відповідно до мети, ідеалу виховання [13, с. 53].

Відтак вихованням можна визнати соціально й педагогічно організований процес забезпечення оптимальних умов формування людини як особистості, а також вплив вихователя на вихованця для прищеплення йому бажаних соціально-психічних і фізичних якостей [21, с. 180].

Сутність феномену виховання пов'язуємо з перетворювальною діяльністю вихователя, вектор якої – закладення свідомості, світогляду, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості для її самовдосконалення. Таке бачення пояснює доцільність наповнення змісту виховання вічними, високими ідеалами, які б задовольняли, з одного боку, потреби особистості та запити суспільства, а з іншого – інтереси держави й нації.

З огляду на викладене вище присутнім є запропоноване І. Бехом трактування виховання як поняття, що окреслює зовнішнє спонукання до розвитку й реалізації психічної, соціальної та фізичної активності людини; має значення найвагомішого чинника становлення особистості в процесі онтогенезу. Прикметним у такому контексті видається надання вченим переваги поняттю «виховання як взаємодії» порівняно з поняттям «виховання як впливу». У ракурсі бачення виховання як співробітництва визначальну роль педагог відводить внутрішнім силам вихованця як особистості, як суб'єкта освітньо-виховного процесу [3, с. 427]. Це дає підстави називати цілями виховання очікувані результати реалізації системи виховних дій щодо зміни особистості.

Український педагог Г. Ващенко наполягав на розгляді виховання як процесу «формування особистості людини з метою наближення її до більш-менш чітко визначеного виховного ідеалу», бо «кожен нарід, кожна епоха мали й мають свій ідеал, бо без нього неможливе саме виховання» [10, с. 20].

Зважаючи на сьогоденні глобалізаційні виклики та відстоювання незалежності й соборності української державності, освітньо-виховний

процес мусить бути сучасним, відповідати соціально-економічним і політичним вимогам і устрою суспільства та водночас «завжди мати певну прогностичну складову, ...враховувати тенденції розвитку нації, держави і ... людства взагалі» [14, с. 103].

У демократичну добу розвитку освітньої галузі Української держави саме вихованню – і як процесу, і як результату – притаманний потенціал, аби стати засобом відродження національної культури та нівелювання соціальної деградації, стимулом прищеплення таких чеснот, як: совість, громадянськість, солідарність, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива; а також «забезпечувати умови ефективної самоорганізації, формування національної свідомості, особистісної відповідальності за власні дії та вчинки» [34, с. 19].

В основу національного покладено особливий духовний шлях, адже бути патріотом, любити Батьківщину означає не просто любити національний характер рідного народу, а й перейматися «духовністю цього національного характеру» та його духом. Для цього потрібно зливатися з Батьківщиною почуттями, волею та життям, відчувати духовне життя народу і творчо зміцнювати себе як його частку, тобто прийняти українську мову, українську історію, Українську державу, українську пісню, українське історичне світосприйняття як власні [4, с. 218].

Розквіт української нації як найвищої історичної категорії є запорукою гідного та повноцінного життя кожної особистості, захисту її прав та інтересів. Розвиток особистості шляхом удосконалення, а держави й нації – процвітання базований на фундаментальній цілісності – праві реалізації особистістю своїх природних сил прямо пропорційно до розвитку людського потенціалу країни.

О. Вишневський констатував, що «... специфічною метою українського виховання є і прищеплення державницького світогляду, коли свою долю та своє особисте щастя людина пов'язує з власною, упорядкованою державою, що має міцні моральні підвалини і добрі та

шановані людьми закони» [11, с. 145]. Із цим В. Кремень пов'язував потребу виховання нової людини – людини, здатної провадити інноваційну діяльність, позаяк лише така особистість стане конкурентоспроможною, побудує мобільне суспільство та мобільну націю [18]. XXI століття прикметне висуненням вимог до утвердження монадної особистості, тобто особистості, здатної репрезентувати власну націю, власну культуру, власну епоху [20].

Те, що система не може існувати поза певним середовищем і підлягає осягненню тільки у взаємодії з ним [28], окреслює логіку створення у ЗВО демократично-сприятливого освітньо-виховного середовища та припускає трансформування результатів виховної діяльності й органів студентського самоврядування за їхньою доцільністю та результативністю в активно творчу діяльність із розв'язання актуальних проблем не лише закладу вищої освіти, а й громади, суспільства, держави.

Особистісно орієнтований підхід спроектований на інтегрування демократичних засад розвитку особистості як суб'єкта культури та власного життя. На переконання І. Беґа, особистісно орієнтований підхід – це цілеспрямований і свідомо здійснюваний процес особистісної, суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя й вихованця, що передбачає створення соціокультурного середовища для повноцінного інтелектуально-духовного розвитку особистості як суб'єкта активної діяльності, самотворення та самоствердження [3].

Особистісно орієнтований підхід як концептуальна ідея сьогодення для української освіти й виховання дедалі переконливіше набуває статусу пріоритетного принципу організації освітньо-виховного процесу, що спрямований на ґрунтовне й цілісне розуміння, пізнання та гармонійний розвиток особистості: «... така освітня ідея стає домінантною. Вона проголошує людину найвищою цінністю суспільства, формує ставлення до неї як самоцінності, ... пропонує шляхи і принципи виховання особистості, здатної до активної творчої діяльності, саморозвитку і самовдосконалення»

[3, с. 6]. Оскільки особистісно орієнтований підхід особливий зосередженістю на морально-духовному розвитку суб'єкта, а не на його пристосуванні до умов навколишнього середовища, то, постаючи на механізмах свідомості й самосвідомості, сприяє вихованню вищого сенсу життя людини та практичній орієнтації на них [2].

Наріжним каменем життя кожної людини завжди було та залишається усвідомлення й розуміння сенсу життя, а також вибір шляху саморозвитку, особистісного зростання та досягнення успіху в різних сферах життєдіяльності. Саме розв'язанню названих проблем слугує особистісно орієнтоване виховання.

Нинішнє суспільство потребує притоку самодостатньої, творчої та ініціативної молоді з інтелектуально-духовним потенціалом розвитку для добра українського народу й утвердження цінності української нації. Педагог сьогоднішнього дня повинен досконало знати й оперувати засобами формування національної самосвідомості, стимулювання, пробудження у вихованців бажання до самовиховання, самовдосконалення, умілого керування власним психологічним станом і орієнтації у власній педагогічній діяльності передусім на професіоналізм.

Створення демократично сприятливого освітньо-виховного середовища уможлиблює вільний вибір вихованцем форм і видів діяльності, пробудження прагнення до мобілізації інтелектуально-духовного потенціалу успішної життєдіяльності на благо української нації та плекання почуття національної солідарності й відповідальності за досягнення поставленої мети.

Особистісно орієнтований підхід до формування національної солідарності майбутніх учителів постає на таких засадах, як: самоцінність особистості, індивідуальність останньої, повага до неї та емпатія. Обґрунтовуючи сутнісні ознаки особистісно орієнтованого освітньо-виховного процесу, І. Бех зазначив про те, що «особистісно орієнтоване виховання втілює демократичні, гуманістичні положення формування і

розвитку особистості, для якої свобода й соціальна відповідальність є головними життєвими орієнтирами» [3, с. 8]. Це позитивно позначається на морально-духовному розвитку кожної особистості та відкриває горизонти у вихованні вищих сенсів життя та ціннісних орієнтацій під час практичної діяльності [2, с. 32].

Вищеназваний підхід пов'язаний із потребою вивчення вікової специфіки студентської молоді, зокрема індивідуальних особливостей кожної особистості, її потенціалу, системи цінностей, ідеалів, потреб, мотивів поведінки й діяльності у площині формування національної солідарності, а також вимагає синтезу індивідуального та диференційованого підходів.

Діяльнісний підхід передбачає забезпечення умов для практичної особистісної й соціально значущої діяльності – фундамента розвитку та становлення особистості як активного представника української нації. Очевидно, що провадження студентством різних видів пізнавальної та суспільно корисної діяльності уможливорює активний виховний вплив на неї. З огляду на це мета залучення діяльнісного підходу спроектована на виховання людини як суб'єкта практичної дії, що виконує завдання практики, трансформує навколишнє предметне та людське середовище [34], зберігає і примножує українські національні цінності й захищає національні інтереси держави та нації.

З погляду С. Гончаренка, діяльність – це спосіб буття людини у світі, її здатність вносити в дійсність зміни. Тому найважливішими компонентами діяльності виступають: суб'єкт із пріоритетними потребами; мета, що стимулює перетворення предмета на об'єкт, на який спрямовано діяльність; засіб реалізації мети; результат діяльності [13].

На сучасному етапі розвитку українського соціуму значення діяльнісного підходу розкриває його зорієнтованість на активізацію мотивації національної спрямованості майбутніх учителів і охоплення їх різними видами суспільно значущої діяльності – для адаптації до викликів

сьогодення шляхом вироблення вмінь і навичок самовдосконалення, національної рефлексії, ідентифікації та афіліації, національного самовизначення й самореалізації. Вагому роль у такому сенсі відіграють поведінково-комунікативні вміння та навички, що полегшують уведення особистості до складу різних соціально-психологічних груп і в різноманітні ситуації спілкування та взаємодії як прерогативу міжособистісної та міжнаціональної взаємодії, зорієнтованої на національну солідарність і досягнення успіху задля громади, держави, нації [17].

Загалом діяльність у рідній діяльній підході постає пріоритетною умовою та найбільш вагомим засобом формування національної солідарності майбутніх учителів, що пов'язано з умінням ставити перед собою мету, планувати, організовувати та сумлінно провадити діяльність різних видів; умінням оцінювати ситуацію, конструктивно та солідарно її вирішувати, налагоджувати комунікативну толерантну взаємодію; здатністю почуватися відповідальним за вибір активної соціальної та громадянської позиції щодо відстоювання прав і свобод, національних інтересів держави та протистояння антиукраїнській ідеології; здатністю мобілізувати інтелектуально-духовний потенціал для досягнення успіху. Усе зазначене вимагає модернізації функцій педагога, як-от: стимулювання активності студентської молоді, прищеплення мотивів національної спрямованості, забезпечення національної солідарної взаємодії в ході діяльності та спілкування, а також демократично сприятливого освітньо-виховного середовища як умови самовдосконалення та самоствердження кожної особистості.

Ідеї особистісно орієнтованого та діяльній підходів суголосні цілям і завданням компетентній підходу, що дотичний до формування в особистості практичних умінь свідомої й відповідальної участі в активній творчій діяльності, обстоювання соціальної та громадянської позицій; готовності до національної солідарності, а саме – відстоювання

національних інтересів, національної гідності й честі, а також здатності до інтелектуально-морального самовдосконалення й національної саморегуляції особистості. І. Бех обґрунтовував, що компетентнісний підхід уможлиблює набуття вищого рівня компетентності «... як єдності, де науково орієнтована основа дії визначає логіку її практичного використання, що полягає в інтелектуально-моральній саморегуляції, спрямованій на подолання певних життєвих проблем. До компетентності цього рівня спонукає прагнення до самоствердження, чуття гідності, соціальна мотивація» [2, с. 30].

Серед переваг компетентнісного підходу для освітньо-виховної системи варто згадати зростання її варіативності й особистісної орієнтації; збільшення у змісті й формах організації освітньо-виховного процесу частки діяльній компоненті, тобто надання освіти практичної зорієнтованості відповідно до цільової установки на формування компетентностей національної солідарності студентської молоді в інтелектуальній, комунікативній, суспільно-політичній та інших сферах; удосконалення інтегративного підходу до організації освітньо-виховного процесу; підвищення рівня культури спілкування та інформаційної культури. Компетентність охоплює фундаментальні та практичні знання, а саме: наукові поняття з різних сфер життя суспільства, види діяльності та можливості досягнення успіху й виконання складних завдань на шляху до його досягнення; ціннісні орієнтири діяльності; соціальні норми; уміння й навички забезпечення ефективної соціальної діяльності [11, с. 183].

О. Савченко зауважує, що педагогічна спільнота характеризує компетентності «як комбінацію знань, умінь та ставлень у відповідному контексті діяльності людини, а ключові компетентності як такі, що формують передусім для особистісного розвитку, активного громадянства, соціальної інтеграції...». Прикметно, що дослідниця наголошує на особистісній та соціальній цінності компетенцій, а відтак їхній необхідності та доцільності для кожного вихованця та загалом для соціуму

[38, с. 5]. На сьогодні теоретики царини педагогіки стратифікують компетентності за такими категоріями, як: автономна діяльність (здатність захищати й обстоювати права, потреби, бути відповідальним за інших; здатність складати особисті проекти, реалізовувати плани; здатність діяти в широкому контексті); інтерактивне використання засобів (здатність інтерактивно послуговуватися мовою, символікою, текстами; здатність застосовувати знання, бути інформаційно грамотними; здатність залучати інтерактивні технології); уміння функціонувати в соціально різноманітних (гетерогенних) групах (здатність успішно взаємодіяти з іншими; здатність співпрацювати; здатність залагоджувати конфлікти) [38].

Міжнародна комісія Ради Європи ввела до обігу поняття «компетентність» із таким змістовим наповненням: здатність особистості долати труднощі задля досягнення успіху, що передбачає набуття, оброблення та засвоєння нових знань, умінь і навичок у поєднанні з ціннісними ставленнями, надбаннями пізнавального й життєвого досвіду, що сприяє мобілізації до практичної дії. Визначальними характеристиками компетентності особистості представники Міжнародної комісії Ради Європи вважають мотивацію та впевненість [38] і водночас апелюють до формування ключових компетенцій молоді, а саме: політичних і соціальних (здатність відповідати за себе та свої вчинки, брати участь у розв'язанні актуальних проблем, демократичних процесах тощо); міжкультурних (толерантне ставлення до представників інших національних спільнот, їхньої культури та цінностей, розуміння відмінностей і вміння взаємодіяти з іншими тощо); комунікативних (знання та використання вербальної і невербальної комунікації, іноземних мов тощо); інформаційно-комунікативних технологій-компетенцій (наявність критичного мислення, ІКТ тощо); самоосвіти впродовж усього життя (особистого, професійного, соціального) [39; 43].

Відтак компетентнісний підхід до формування національної солідарності майбутніх учителів припускає:

- 1) набуття практичних умінь розвитку та становлення самодостатньої особистості як активного члена національної спільноти;
- 2) вироблення вміння національної солідарної взаємодії, зорієнтованої на досягнення успіху задля громади, держави, нації;
- 3) готовність обстоювати соціальну й громадянську позиції, права та свободи, національні цінності й інтереси та відповідати за свій вибір.

Проблема цінностей, яка складає ядро аксіологічного підходу, завжди відзначалася актуальністю в царинах філософії, психології, педагогіки, соціології та культурології. Аксіологічний підхід сприяє побудові студентською молоддю системи загальнолюдських, національних цінностей і плекання останньою позитивних мотивацій до досягнення мети життєдіяльності, поставленої власне особистістю як носієм цінностей української нації в усій багатомірності й вагомості національних інтересів, зважаючи передусім на зв'язок процесу формування національної солідарності майбутніх учителів із системою цінностей нації [39].

Учені вважають, що цінності є метою життєдіяльності особистості [6]; часовою особливістю осмислення й усвідомлення особистістю сенсу власного життя, ідеалів, переконань, інтересів, цілей і самовизначення [4; 24; 25].

У фаховій літературі цінності фігурують із трактуванням своєрідного вектора інтересів, потреб, думок, розуміння, емоцій, переживань, поведінки й учинків особистості, що сприяє ухваленню рішень [14].

У філософському баченні загальнолюдські цінності постають усім прогресивним, що продукувало людство та що відповідає його інтересам загалом. Ідеться не про наднаціональні цінності, а радше про уособлення всіх цінностей безвідносно до місця та середовища створення, а також досягнень світової цивілізації в ході історичного розвитку всіх народів. Загальнолюдські цінності передбачають збереження можливостей повноцінного існування кожної окремої особистості [24, с. 85].

На думку Б. Братусь, будь-яка цінність до присвоєння статусу «загальнолюдської» була власне людською та породженою певною культурою, де у неї хтось вірив, приносив їй жертву, віддавав заради неї своє життя. Таке сприйняття феномену дає змогу визначати загальнолюдську цінність як готовий результат живого культурного процесу [92], бо кожний народ вибирає та зберігає ті цінності, у які він вірив, які проживав і які були для нього смислосназначущими [14, с. 51].

Цінності мають значення координат людського світу, оскільки забезпечують його стійкість та організовують цілеспрямовану людську діяльність. Культура – це основне мірило наявності цінностей у житті [51, с. 12–13]. Останні сприяють формуванню в суспільстві широкого спектра мотивів і цілей особистості, визначають засоби їхнього досягнення. Відтак цінностями мисляться актуальні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності й до самого себе як до соціального індивіда [33].

Проблему творення національних цінностей варто пов'язувати із внеском кожної нації в розкриття людського ідеалу та виміром національного як «посередника» між загальнолюдським та індивідуальним.

Національні цінності складають загальнонаціональний суспільний ідеал, єдину національну ідею та ідеологію державотворення, розвинену національну самосвідомість [48]. Концептуальну модель цінностей національної спільноти відображає обраний нею ідеал суспільного устрою. Наявність національного ідеалу мобілізує всіх членів національної спільноти, стабілізує суспільство, виокремлює специфіку цілей, а також окреслює шляхи їхнього досягнення [15].

Сьогодення України з його високою динамікою відстоювання української державності та націєтворення позначене трансформацією цінностей, а відтак національної ідентичності. Йдеться, зокрема, про подолання «східності» з орієнтацією на «європейський» тип ідентичності

та відповідну систему цінностей [29, с. 64], що супроводжується кристалізацією нового типу української національної ідентичності з інтегральним формуванням наднаціональної ідентичності – європейської – як пріоритетного вектора подальшого розвитку.

Становлення особистості в поліетнічному суспільстві може відбуватися в системах координат національної ідентичності, а також власної національної спільноти й спільноти іншої. Останні мають здатність розвиватися незалежно одна від одної та набувати й сильного, й слабого вираження [1]. Специфіка кожної національної ідентичності та її вплив на особистість як носія цінностей певної національної спільноти виявляються по-різному, що й розглянемо детальніше.

Бікультурна національна ідентичність відзначається посиленою ідентифікацією із двома національними спільнотами на рівні інтеграції; маргінальна національна ідентичність – слабкою чи невиразною ідентифікацією із двома чи більше національними спільнотами; моноетнічна національна ідентичність – такими ознаками, як: сильна, чітко й позитивно виражена ідентифікація із власною національною спільнотою в поліетнічному суспільстві або сильна ідентифікація (асиміляція) з іншою (чужою) національною спільнотою [52].

Цікаво, що моноетнічна національна ідентичність може бути позитивною, негативною чи дифузною (невизначеною, змішаною). Позитивна національна ідентичність постає наслідують етноспецифічних форм поведінки, особливостей бачення та сприйняття світу, життєвих орієнтацій своєї національної спільноти. Негативна національна ідентичність пов'язана з вибором нових форм поведінки, притаманних іншій національній спільноті, її цінностей, а також із негативним судженням про власну спільноту, «національний образ-Я», що породжує почуття меншовартості чи «розототожнення» себе та своєї нації або ж індивідуальної мобільності як спроби змінити національну належність [45]. Дифузна національна ідентичність прикметна

невизначеністю національної належності, байдужістю до цінності національної спільноти та власної причетності до неї, її неактуальністю, виявом чого є національна індиферентність [50].

Формами вияву позитивної та негативної національної ідентичності традиційно слугують:

1) гіперпозитивна національна ідентичність (домінування в особистості позитивних характеристик власної національної спільноти, що надає їй упевненості та вселяє віру в самобутність її нації) [50]:

- етноцентризм – бачення речей, за якого своя група мислиться в центрі всього, а всі інші підлягають порівнянню з нею чи оцінюванню з посиланням на неї;

- етнологізм (лояльний тип гіперідентичності) – вербальне необразливе спілкування на засадах «моя нація», «мій народ», проте з напруженням у процесі комунікації чи під час відстоювання права своєї національної спільноти перед представниками інших національних спільнот;

- етноізоляціонізм – визнання вищості власної національної спільноти, обстоювання позиції «очищення» національної культури, як-от щодо міжнаціональних шлюбів тощо;

- національний фанатизм – готовність радикально боронити національні інтереси (проведення етнічних зачищень, відмова у праві на користування природними ресурсами чи соціальними пільгами представникам інших національних спільнот, дотримання пріоритету права нації над правом людини, схвалення будь-якої жертвності в боротьбі за свою націю);

2) гіпернегативна національна ідентичність (надання переваги цінностям іншої національної спільноти та негативна характеристика «національного образу-Я» порівняно з вищим оцінюванням інших націй, їхніх представників, спричинені почуттями національної неповноцінності, меншовартості, сорому за носіїв власної нації та за причетність до її

спільноти. Такі почуття зумовлюють небажання особистості сповідувати цінності своєї нації, а також відчуження від неї, цурання її представників і здобутків) [36; 50]:

- етнонегативізм – невмотивоване бажання діяти наперекір іншій особистості як представникові чужої національної спільноти, необґрунтоване заперечення цінностей культури іншої національної спільноти та невизнання внеску їхніх відомих представників у світовий розвиток;

- етнонігілізм – руйнування національних орієнтирів, почуття національної належності, нівелювання національних цінностей і внеску національної спільноти в культурно-історичну систему координат, що має виявом почуття національної меншовартості, національного самоприниження та призводить особистість і націю до повної асиміляції [36; 39; 50]. Виникнення, як наслідок, кризи національної ідентичності – культурного шоку (І. Холл) – окреслене зміною у свідомості особистості ціннісних орієнтацій і заміною їх на чужі й незнайомі [53].

Процес формування національної ідентичності як колективного феномену вимагає наявності прагнення до єдності, національної солідарності, толерантності, досягнення консолідації української нації. Це доводить доцільність напрацювання механізмів трансформації національної ідентичності в контексті європейської інтеграції на засадах цінностей толерантності та національної солідарності. Плекання позитивної національної ідентичності на основі національної солідарності особистості передбачає позитивний «національний образ-Я» із ціннісним ставленням до власних національних цінностей (україноцентризм) і толерантністю до інших національних культур і їхніх представників, що забезпечує уникнення неприпустимих форм її вияву [39].

Національне пізнання (національна рефлексія) уможлиблює осягнення витоків кризових ситуацій сьогодення та пошук шляхів їхнього подолання з перспективою поступального розвитку. Це вимагає знання і

вдосконалення протягом життя чеснот національного характеру українця на тлі нівелювання наявних у останньому вад.

Значення національного самопізнання для студентської молоді полягає в залежності від її вміння об'єктивно сприймати минуле та сучасне здатності активно діяти сьогодні для добра власного майбутнього та на благо прийдешнього покоління. Такий сенс є своєрідним інтеграційним каталізатором синтезу минулого й сучасного заради майбутнього, набуття якого уможлиблює потенціал виховної системи ЗВО.

Національна рефлексія – це осмислення та переосмислення особистістю взаємодій (взаємин, спілкування, діяльності) в національно-ціннісному контексті, що зумовлює появу нового рівня осягнення національного простору особистості як представника нації. Процес національної рефлексії пов'язаний із міркуваннями юнацтва над складниками національно-психологічної характеристики відомого представника нації, що мають вияви у поведінці та є значущими для нього, як-от: знання національної мови; повага до державних символів України (національних героїв, національних атрибутів); національні гідність і самоповага, національні почуття; шанобливе ставлення до історичного минулого нації, збереження її історичних і культурних пам'яток; дотримання національних традицій та інше, що розкриває сформованість системи національно-особистісних цінностей і високий рівень національної самосвідомості. Загалом національна рефлексія постає механізмом розвитку національної свідомості особистості, а власне національна саморефлексія – психологічним механізмом розвитку національної самосвідомості [46].

Національна саморефлексія є спроектованою на національне самопізнання, що охоплює: усвідомлення власної національної належності, прийняття себе як носія цінностей української нації та розуміння відмінностей від представників інших національних спільнот. Осягнення студентською молоддю здобутків національного пізнання та самопізнання

сприяє формуванню таких образів, як: національний «образ-Я», національний «образ-Іншого», національний образ своєї нації та інших національних спільнот. Національна саморефлексія особистості в юному віці слугує механізмом осмислення та переосмислення національно-ціннісних особистісних сенсів (реальний та ідеальний національний «образ-Я»), що відображають ціннісні знання особистості про себе [46, с. 207]. Юнацький вік – найбільш чутливий період розвитку національної самосвідомості як рефлексивного рівня національної свідомості особистості, що є процесом засвоєння нею знань про свою та інші нації, їхні ознаки та представників [46, с. 130]. Наслідками національного самопізнання виступають національне самовизначення та ідентифікація [46, с. 86].

Відрефлексовані судження студентства про власну національну сутність як носія національних цінностей і джерела реалізації останніх за різних життєвих обставин витворюють у національній самосвідомості національний «образ Я», що складається з морально-психологічного, характерологічного та світоглядного стрижнів особистості. Такий образ є уособленням набутого особистістю для себе та для інших, проте передусім для себе, у своїй свідомості, у ході самооцінювання й самопізнання, тобто те, що дає їй змогу залишатися самою собою [46].

Теорія ідентифікації І. Беха [5] передбачає розгляд національної ідентифікації крізь призму: національного копіювання національного способу мислення, національних почуттів, дій як моделі та процесу засвоєння національних цінностей, норм національної спільноти, національних ідеалів, національних якостей у взаємодетермінованості з виявами позитивно-ціннісного ставлення до нації; національного уподібнення значущому іншому представникові нації, що супроводжується опануванням його національно-особистісних цінностей, поглядів і форм національної поведінки; національного ототожнення, що припускає наявність емоційного зв'язку між представниками нації, плекання

відповідних національних якостей своєї спільноти, додання до неї особистісних властивостей, ототожнення їх із конкретними представниками нації, їхньою життєдіяльністю [39; 40].

У такому ключі вважаємо раціональним визначення національної ідентичності як складного соціально-психологічного феномену, що полягає в осягненні особистістю своєї спільноти з нацією на основі єдності національної культури, а також соціальних, економічних, політичних аспектів буття нації та усвідомлення власне нацією своєї єдності [31].

Процес формування системи ціннісних ставлень у молоді залежить від спектра соціально-психологічних чинників, у якому: емоційно-ціннісне ставлення особистості до батьків, сім'ї, родини, інших, значущих осіб, однолітків, які є представниками її нації; емоційно-ціннісне ставлення до нації, з якою особистість себе ідентифікує; афіліативні (антиафіліативні) тенденції мотиваційної сфери, що означають прагнення належати (не належати) до національної спільноти; комунікація особистості рідною мовою нації чи відсутність такого виду взаємодії [39].

Для юнацького віку особливо актуальними видаються такі завдання: вибір життєвих цінностей, становлення світогляду та внутрішньої позиції (що стосується національної спільноти як позиції суб'єкта власної нації); особистісно-духовне зростання у процесі ідентифікації з ідеалом (національним ідеалом); рефлексія щодо місця в соціальному, національному просторі та місця нації у світовій системі координат [3; 46].

Від сформованості національно-особистісної системи цінностей залежить національне самоусвідомлення особистості. Охоплена системою національних зв'язків студентська молодь із низкою національних характеристик, властивих українській нації, знаходить місце свого життєвого розташування в національній системі координат. Молодь визнає, що оптимальним внутрішнім контролером учинків є сумління, що відіграє роль регулятора від «Я» до «Я-ідеального» та відображає найкращі самоцінності [9, с. 239].

Національні почуття дотичні до національного ідеалу – уявлення про ідеальну модель поведінки та ставлення до цінності нації й до життя. У період юнацтва рефлексивні процеси особистості зазнають подальшого поглиблення щодо себе й свого місця серед однолітків, друзів і в родині, суспільстві, державі, нації. Йдеться про засвоєння націокультурних норм, традицій, звичаїв, завершення конструювання системи національно-особистісних цінностей унаслідок кращого усвідомлення національно-психологічних якостей. Це позначається у майбутньому на прагненні особистості до національної солідарності в тому розрізі, що на шляху до національного ідеалу вона пізнає себе, усвідомлює власне національне «Я», вибудовує близьку їй систему національно-особистісних цінностей і на такій основі формує національну самооцінку.

Рівень сформованості національної самооцінки слугує детермінантом поведінки студентської молоді й щодо свого народу, нації, і щодо інших національних спільнот. Національна самооцінка відображає ціннісне ставлення особистості до власного потенціалу, якостей як представника національної спільноти, до можливості впливу на хід історії власного народу та значущість впливу нації на світовий розвиток.

М. Боришевський переконує в наявності тісного взаємозв'язку самооцінки та домагань особистості: останні постають проєкцію самооцінки в ситуації вибору. Вчений визначає три основні параметри домагань у сфері національних цінностей, як-от: адекватність, висота, стійкість, а відтак розглядає національну самооцінку як «судження людини про міру наявності у неї якостей, властивостей у співвіднесенні їх з певними еталонами, котрі являють собою систему національних цінностей тієї спільноти, до якої людина – суб'єкт самооцінки – відносить себе, з якою себе ідентифікує» [7, с. 32].

Те, що особистість не пишається своєю національною належністю, має почуття меншовартості, провини за «неповноцінність» власного народу, означає, що вона не розкрила для себе потенціал рідної нації, не

засвоїла цінностей рідного народу, а тому перебуває в стані пригніченості, смирення та приниженості. Це згубно й для особистості зокрема, й для народу загалом, оскільки через занижену національну самооцінку її представник за нагоди заперечуватиме належність до своєї нації, поводитиметься інертно, пасивно, не прагнучиме досягнути й індивідуального, й колективного успіху. Почуття меншовартості ризиковане впливом на загальний стан нації приниженням її національної гідності, що уможлиблюватиме керування нею як безвільною людською спільнотою [39].

Особистість, яка вірить у розвиток свого народу, хоч і не демонструє цього, реально оцінює стан проблем у суспільстві й бере участь у їхньому розв'язанні, визнає цінність власної нації та усвідомлює допоки незначний або не зовсім оцінений її внесок у світовий цивілізаційний розвиток, має адекватно низьку національну самооцінку.

Переконання особистості в значущості й цінності своєї нації, знання нею історичних і сучасних ціннісних надбань власного народу, її внеску в світову культуру, гордість за відомих представників нації, повага до них і прагнення наслідувати співвідносні з адекватно високою національною самооцінкою, сутність якої окреслена прагненням сприяти розвитку своїх національних традицій на всесвітньому рівні, поширювати мову, матеріальну та духовну культуру; готовністю боронити національну гідність, свободу, соборність і незалежність нації перед тими, хто зневажливо ставиться до її культури та представників.

Українська небезпечною є, як не дивно, завищена національна самооцінка. Таку демонструють переважно надзвичайно амбітні, зарозумілі та пихаті особистості. Завищена національна самооцінка має своїми виявами гіперболізоване підкреслення винятковості своєї нації, її цінностей і внеску відомих і невідомих представників у світовий поступ, постійну ідентифікацію себе з останніми, що негативно позначається на міжнародному спілкуванні: жодна особистість чи нація зі

сформованою адекватною національною самооцінкою, почуттям національної гордості та гідності ніколи не змиряться із приниженням їхньої значущості або зневагою та будуть усіма засобами домагатися поваги та визнання. Цікаво, що адекватна висока національна самооцінка є не можливою без розвиненої рефлексії [39].

Уявлення юнацтва про себе та ціннісне сприйняття як суб'єкта нації у складному процесі національної самоідентифікації підлягає інтегруванню в цілісне національне Я [39].

Національна афіліація – це прагнення особистості належати до нації та солідарно взаємодіяти з іншими представниками національної спільноти для досягнення успіху в національних інтересах [39]. Процес виникнення бажання та його трансформації в духовну цінність виступає реальною спонукою (мотивом) духовного діяння, тобто вчинку особистості як справжнього показника її розвитку.

Детермінантами національної спрямованості особистості є: переконання в цінності власної нації та значущості інших національних спільнот незалежно від їхньої чисельності, місця перебування, культурних відмінностей тощо; відсутність будь-яких расових виявів; повага до самобутності та культури і власної, і будь-якої нації, народу, етносу; прагнення до ефективної співпраці з іншими; визнання унікальності й своєрідності всіх національних спільнот, які проживають на території держави [20].

Осягнення студентством нагальних питань сьогоденного життя постає детермінантом формування національної спрямованості з такими її вимірами, як: усвідомлення належності до української нації; здатність і готовність відігравати роль активного та свідомого члена суспільства; відданість національним інтересам Української держави, нації та почуття відповідальності за стан і готовність виступати активним її перетворювачем [37].

Проекцією вмотивованої спрямованості студентської молоді на реалізацію особистісних цінностей, прав, свобод та обов'язків є активна громадська діяльність, дотична до системи її ціннісних ставлень до суспільства, нації, держави, до себе як до громадянина [1]. Саме громадянську позицію вважають ядром національного патріотизму, засобом виховання громадянина своєї держави [39].

Створення демократичного освітньо-виховного середовища для студентства пов'язують із педагогічно цілеспрямованою й організованою сукупністю об'єктивних і суб'єктивних факторів, яка їх оточує та зорієнтована на солідарну взаємодію педагогів і здобувачів освіти із забезпечення умов життєдіяльності, духовно-морального самовдосконалення особистості, її самореалізації та прищеплення національно-особистісних цінностей. Перелік таких факторів складають: об'єктивні (соціально-історичні особливості, культурні традиції українського народу та система освіти) й суб'єктивні (індивідуальні особливості вихованців, рівень готовності педагогів до формування національної солідарності майбутніх учителів, національно-особистісні цінності учасників освітньо-виховного процесу, психологічний клімат у колективі, стиль педагогічного менеджменту, предметно-просторове та змістово-методичне забезпечення освітнього процесу, матеріально-технічні умови ЗВО) [39].

Демократичне освітньо-виховне середовище уможливорює опанування майбутніми вчителями загальнолюдської та національної духовно-моральної культури як базису всебічного та гармонійного розвитку особистості. Діяльність у такому разі має значення соціального механізму, що трансформує спектр зовнішніх впливів у особистісні новоутворення та розгортається в межах різноманітних міжособистісних зв'язків. Це окреслює потребу напрацювання суб'єкт-суб'єктної системи взаємин між студентами та педагогами, де юнацтво фігурує зі статусом активних і свідомих суб'єктів взаємодії. У річищі такого підходу

міжособистісні взаємини постають особливим видом суспільних зв'язків, сукупністю залежностей, яких студенти набувають у ході спілкування та діяльності, залишаючись, водночас, у центрі всіх освітньо-виховних процесів зі своїми інтересами, здібностями, потребами та життєвим досвідом. Відтак індивідуалізація, що її припускає вищевикладене, – це система засобів, яка сприяє усвідомленню особистістю власної відмінності від інших, тобто своїх способів досягнення культурних цінностей і міжособистісної взаємодії. Наразі видаються особливо актуальними формування й функціонування особистісно конструктивних зв'язків на основі взаємодопомоги, співпраці, що підлягають умовній стратифікації за двома групами – зв'язки відповідальної залежності й емоційно-психологічні зв'язки. Ефективність демократичних зв'язків педагогів і вихованців залежить від довіри та налагодженої співпраці [39].

Дотримання організаційно-змістових орієнтирів дає змогу перетворити середовище закладу вищої освіти на середовище колективу такими основними шляхами, як: сприймання студентами цілісності та взаємодетермінованості образу середовища в усій його багатоманітності (знаних особистостей, волонтерів, проблем громади та перспектив її розвитку тощо); плекання майбутніми вчителями емоційного відчуття, переживання різних подій, які відбуваються в середовищі; активне освоєння середовища, його охорона та вдосконалення; проектування свого майбутнього середовища, розроблення його моделей та їхня реалізація. За умови самостійного творення студентами власного освітньо-виховного простору той стає значущим для них. Максимальне наповнення останнього справами (груповими, колективними заходами), що співвідносні із психологічними особливостями студентської молоді та передбачають накопичення нею досвіду співпраці й міжособистісної взаємодії, надалі набуває доцільних і гнучких форм самоуправління. Саме це припускає набуття студентським об'єднанням статусу організатора заходів, які вимагають мобілізації всіх його ресурсів [39].

Самоврядування – це громадянська цінність, пріоритетною метою якої є виховання соціально активної, гуманістично спрямованої особистості з усвідомленою активною громадянською позицією; спосіб і принцип організації учнівського колективу, що забезпечує комплексний підхід до виховання учнів шляхом їхньої систематичної участі в справах громади щодо залагодження питань життєдіяльності колективу [39].

Основними завданнями функціонування органів студентського самоврядування у площині організації демократично-сприятливого освітньо-виховного середовища в закладах вищої освіти загальноприйнято вважати: формування високого рівня національної свідомості й самосвідомості студентської молоді; вироблення організаторських умінь і навичок унаслідок залучення вихованців до виконання громадських доручень і розширення меж останніх до таких, які суголосні викликам сьогодення, а їхнє виконання дає змогу почуватися відповідальним організатором доручення; постійне стимулювання мотивації студентської молоді до самовдосконалення та національного самопізнання, ідентифікації, самовизначення й самореалізації; прищеплення ініціативи, самостійності, здатності до активно творчої діяльності, національної афіліації задля розв'язання проблем освітньо-виховного процесу; розвиток національної солідарної взаємодії між «педагогом-студентом», «студентом-студентом».

Ефективності в діяльності органів самоврядування закладів вищої освіти досягають за допомогою дотримання низки принципів, як-от: виборності (вибір кандидатури шляхом вільного таємного голосування), демократичності (формування органів самоврядування на основі громадської думки), змінності (створення кожному членові органів самоврядування умов для виконання нових функцій у колективі шляхом зміни сфери діяльності), звітності (звідність після завершення дорученої справи, діяльності), довіри, співпраці між членами колективу, педагогом і студентами; особистої та колективної відповідальності за вибір, ухвалення

рішення та його реалізацію; гласності, громадського контролю, відкритості, самостійності в діяльності; демократизації взаємин між педагогами та студентами [39].

Із практики виховної діяльності постає очевидною неможливість розвитку взаємостосунків студентської молоді в громаді без чітко організованого самоврядування, що виводить їх на найвищий ступінь реалізації взаємин, є надійним саморегулятором діяльності колективу [39].

У проєкції створення демократично сприятливого освітньо-виховного середовища процес формування національної солідарності майбутніх учителів має складну структуру міжособистісної та міжнаціональної взаємодії: «вихователь – вихованець», «студент – група», «студент – педагоги – батьки – громада – адміністрація ЗВО». Сутність наведеної педагогічної взаємодії полягає в активному залученні кожного здобувача вищої освіти до виховної діяльності, що базована на повній довірі вихователя до вихованця з наданням йому прав і обов'язків щодо виконання завдань. Вважаємо слушними міркування І. Беха про провідну роль спільної діяльності, що припускає реальну співпрацю. Саме спільна діяльність забезпечує спільність емоційних переживань, прищеплення вихованцям толерантного ставлення до інших – від виявів емоційної чуйності до спільної радості успіху та надалі до опосередкованих моральними нормами актів співучасті у спільній діяльності. Спільна діяльність – це також вагома умова побудови гуманістичних взаємин, джерело багатогранних стосунків між усіма учасниками колективної праці. Така діяльність уможливорює набуття кожним учасником ставлення до своєї справи як до загальної, уміння злагоджено працювати разом з іншими задля досягнення успіху. Процес супроводжується формуванням навичок взаємно підтримувати та водночас залишатися по-товариськи вимогливими один до одного, розвитком самокритики та здатності оцінювати особистий успіх чи невдачу з погляду загальної справи. Відтак надзвичайно значущими видаються моменти створення для вихованців

«ситуації успіху», «ситуації радості та причетності до якоїсь важливої справи», плекання оптимістичного світосприйняття [3; 39].

Розвиток студентського самоврядування залежить від активу, органів самоврядування й уміння педагогів порозумітися зі студентською молоддю. Співпраця з активом, уміле керівництво ним педагогів є особливо присутньою умовою успішності організації процесу формування національної солідарності майбутніх учителів: педагоги навчають представників органів самоврядування ефективної роботи, допомагають розв'язувати проблеми, забезпечують умови для самостійної діяльності.

На розвитку органів самоврядування позначається ініційоване закладами вищої освіти педагогічне стимулювання лідерства. Йдеться про створення педагогами ситуацій розкриття студентського потенціалу, необхідних з огляду на можливість блокування вияву й лідерських якостей вихованців, і їхньої готовності брати на себе відповідальність через відсутність продуктивної ситуації. Відтак спроектоване «поле лідерства» відображає ситуації (зовнішні та внутрішні) стимулювання вияву лідерського потенціалу й охоплює такі компоненти: тип взаємостосунків у колективі та морально-психологічний клімат, у якому розгортається життєдіяльність здобувачів; моделювання ситуацій-викликів, які сприяють максимальному вияву потенціалу вихованців [37].

У створенні демократично сприятливого освітньо-виховного середовища закладу вищої освіти провідну роль відіграє організація громадою спільних справ, як-от виборів органів студентського самоврядування, звіту органів самоврядування, ведення студентських сторінок у соціальних мережах, провадження волонтерської чи проєктної діяльності, конкурсів, змагань тощо.

Значущим чинником створення демократично сприятливого освітньо-виховного середовища в ЗВО є психологічно комфортна атмосфера, що дає кожному студентові змогу почуватися належним до студентської громади, причетним до виконання основних завдань

освітнього закладу, громади, держави, нації, актуальних для педагогів і здобувачів вищої освіти. Позаяк студенти постають свого роду керманічами процесу управління власним колективом, саме розвиток самоврядування уможливорює набуття ними самостійності, рішучості, відповідальності за свої вчинки, розуміння складності соціальних зв'язків, а також формування соціальної та громадянської позиції [39].

У контексті створення демократично сприятливого освітньо-виховного середовища студентське самоврядування виконує певні функції, а саме: самоактивізації, що передбачає залучення більшої кількості членів колективу до суспільно корисної праці, громадсько-політичної та волонтерської діяльності, виконання завдань чи керівництва різними видами робіт тощо; організаційного саморегулювання – гнучкість реалізації організаторських функцій членами студентського колективу, вплив активу на колектив, здатність колективу самостійно ухвалювати рішення та змінювати структуру тощо; колективного самоконтролю – систематичний самоаналіз органами самоврядування та його членами результатів власної діяльності й пошук більш ефективних шляхів виконання завдань. З огляду на наведений перелік функцій видається безсумнівним, що студентське самоврядування має статус форми організації життєдіяльності студентського колективу, що забезпечує розвиток самостійності його членів щодо ухвалення та втілення на практиці рішень, потрібних для досягнення поставленої мети [39].

Інтеграція і диференціація педагогічного керівництва та студентського самоврядування пов'язана зі взаєминами вихователів і вихованців, вибудованих на розгорнутій у межах розвитку самоуправління співпраці. Остання сприяє прийняттю педагогами та студентами визначених правил (норм) стосунків, реальних управлінських зв'язків, створення атмосфери взаємної довіри та відповідальності, вимогливості й керівництва.

Нині широкого розповсюдження набув волонтерський рух, який підлягає стратифікації за свою структурую на такі групи: структури, що діють при різних соціальних службах; центри як громадські організації. Цікаво, що причинами волонтерства слугують: виклик і досягнення; соціальні контакти; опанування вмінь і навичок; особистісний розвиток; внесок у розвиток громади, суспільства, держави, нації [39].

Волонтерська діяльність буває різних видів, а саме: альтруїстична – безкорислива допомога іншим, що відзначається стійким прагненням задовольняти потреби інших без винагороди із затратою особистісних сил, потенційних можливостей, часу; ідейна – реалізація ідеї певного спрямування (політичної, релігійної, моральної тощо) із затратою особистісних сил, потенційних можливостей, часу тощо; дозвіллева – взаємодопомога на дозвіллі, що є добровільною організацією заходів для людей, які потребують підтримки й уваги громади, суспільства, держави; ринкова – задоволення потреб інших з огляду на потреби особистісні, тобто безкоштовна допомога іншому із прихованим мотивом власної користі [39].

Для організації волонтерської діяльності актуальні: конкретизація та пояснення цілей, завдань діяльності; розподіл обов'язків і залучення вихованців до видів діяльності, що належать до сфери їхніх інтересів, здібностей, прагнень; надання педагогічної підтримки в діяльності такого виду; створення атмосфери психологічного комфорту й самореалізації кожного учасника діяльності. Так, ЗВО в межах волонтерської діяльності проводить низку заходів, у якій: акція «Підтримай Збройні сили України», різного роду благочинні акції, ярмарки на підтримку ЗСУ «Зігрій солдата», плетіння маскувальних сіток, щорічне привітання воїнів ЗСУ з визначними датами.

Досвід виховної практики слугує підставою для констатації про актуальність і доцільність організації волонтерства у формі піклування про воїнів ЗСУ, їхні родини, людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених

осіб, дітей-сиріт і родин Небесної сотні, немічних людей похилого віку, осіб з особливими освітніми потребами тощо. Такі заходи ЗВО зазвичай організовував у співпраці з громадою. Групи активістів збирали кошти, необхідні засоби та матеріали для фронту, купували та доправляли ліки тощо. Адже безпосередньо акт дієвої допомоги іншій людині навчає співучасті, емпатії як неодмінної особливості духовно-моральної особистості з активною громадянською позицією.

У спектрі заходів з консолідування студентської молоді фігурує як пріоритетна проєктна діяльність. Для розвитку демократично сприятливого освітньо-виховного середовища – основи формування національної солідарності студентської молоді – ЗВО реалізовував такі проєкти: волонтерські проєкти «Загальнонаціональна єдність», «Все для перемоги», «Подарунок для героїв»; конкурс творчих проєктів «Книга «Наші серця», «Дні, що змінили світ»; проєкти «Україна – єдина родина», «Історії сучасних героїв», «Відшукай героя», «Повертайся додому!»; проєкти-презентації «Хоробрі серця мають битися», «Український стрій» та ін.

Описані вище види робіт і тематика проєктів із формування національної солідарності студентської молоді відзначаються спрямованістю на пробудження національної свідомості та самосвідомості, прищеплення відповідального ставлення до обов'язків громадянина, що актуальні з огляду на буремні виклики сьогодення та присутні щодо ствердження української нації. Позначений описаними ініціативами педагогічний процес передбачає набуття студентською молоддю досвіду національної солідарності, що забезпечує її потребу в активній діяльності для влаштування власного життя та розбудови держави, здатність самостверджуватися на шляху досягнення успіху – й особистісного, й колективного, налагоджувати толерантну та національну солідарну взаємодію, відповідально реалізовувати свої права й обов'язки з позиції

громадянина національної держави, здатного виявляти, оцінювати й аналізувати власні та людські вчинки, якості та суспільно-політичні явища.

Саме проектна діяльність інтенсифікує розвиток пізнавальних інтересів і згуртованості колективу, навчає раціональному плануванню часу, культурі праці, самоконтролю й самоаналізу, а також припускає опанування практичних навичок національної солідарної взаємодії в колективі та плекання здатності до самопрезентації власних досягнень. Виконання проектів – це самостійне дослідження й вивчення студентською молоддю впродовж певного проміжку часу низки актуальних проблем, які вони завершують творчим звітом.

Під час навчання студенти виконували такі типи проектів, як: інформаційний, який зорієнтований на пошук і добір інформації про об'єкт дослідження, ознайомлення з нею, аналіз та узагальнення зібраного матеріалу, що охоплює визначення мети, обґрунтування актуальності проблеми; вибір джерельної бази (літературні джерела, ЗМІ, інтернет-ресурс, анкетування, соціологічне опитування тощо) та її опрацювання (аналіз, узагальнення, систематизація, порівняння, висновки); презентацію (публічний виступ, обговорення, публікація тощо); дослідницький, що відображає логічно побудовану структуру дослідження: визначення мети, обґрунтування актуальності проблеми, предмета, об'єкта, завдань, методів, методології дослідження, висунення гіпотези, шляхів розв'язання проблеми; соціально значущий (волонтерський), який спрямований на розв'язання актуальної проблеми чи створення потрібного об'єкта (документ, модель), що вимагає чіткого розподілу функційних обов'язків і координації дій із колективним обговоренням, презентацією результатів і їхнього практичного застосування в життєдіяльності людини; творчий, що пов'язаний із варіативною структурою спільної діяльності проектантів, потребує інноваційного чи креативного підходу до розв'язання питання (відеопрезентація, журнал, фотоальбом, свято, вечір тощо), а відтак попереднього розроблення сценарію, презентації; ігровий, де основною

діяльністю є гра з відповідним розподілом ролей за сценарієм (може містити елементи творчого проєкту) [39].

Після завершення роботи над проєктом здебільшого відбувається спільне, педагога зі студентською молоддю, обговорення результатів діяльності, що дає змогу проаналізувати виконану роботу й установити, чого вдалося досягнути й що можна використовувати й розвивати надалі. Виконання проєкту супроводжується активізацією пізнавальної діяльності майбутніх учителів під час дослідження та самостійного пошуку в системі координат виконання поставлених завдань, що вимагає нових знань, критичного, творчого мислення й застосування нетрадиційних пошукових прийомів. Це детермінує консолідації особистістю своїх внутрішніх сил, розширення меж національного «образу-Я» та окреслення перспектив національної солідарності.

Отже, формування національної солідарності в майбутніх учителів – це проєкція національного виховання, детермінована організацією та цілеспрямованим впливом на індивідуум шляхом транслявання знань про національні цінності та здобутки для засвоєння уявлень про українську націю. Векторами останньої постають плекання почуття любові та гордості за духовні та матеріальні цінності, здобутки своєї нації; вироблення волі та характеру для захисту духовних і матеріальних здобутків, інтересів нації та Батьківщини. У такому вимірі визначення й обґрунтування цінностей української нації набувають значення концептуальної умови національної єдності, безпеки й успішного розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Бабкіна М. І. Словник-довідник термінів з громадянського виховання. Львів: ЗУКЦ, ПП НВФ БіАРП, 2007. 200 с.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ: Академвидав, 2012. 256 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник. Київ: Либідь, 2008. 848 с. 43.

4. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
5. Бех І. Д. Ідентифікація у вихованні особистості. *Рідна школа*. 2013. № 4–5. С. 20–25.
6. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 55–62.
7. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ, 2000. 63 с.
8. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія. Київ: Еллада, 2012. 608 с.
9. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Київ, 2004. 581 с.
10. Ващенко Г. Виховання волі і характеру: підруч. для педагогів. Київ: Школяр, 1999. 385 с.
11. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
12. Гнатюк В. М. Управління системою національного виховання учнів загальноосвітньої школи: метод. посіб. Київ: Оріяни, 1998. 120 с.
13. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
14. Духовно-культурні цінності виховання Людини: монографія / Г. П. Шевченко, Т. Л. Антоненко, О. С. Бєлих та ін. Луганськ: НОУЛІДЖ, 2013. 332 с.
15. Карлова В. В. Духовні цінності в структурі національної самосвідомості: українські реалії. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kvvsur.pdf>.
16. Концепція «Нова українська школа». URL: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/08/17/mon.pdf>

17. Кремень В., Білько І., Головащенко С. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: монографія. Київ: МАУП, 1998. 90 с.
18. Кремень В., Ткаченко В. Україна – шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. Київ: ДрУК, 1998. 446 с.
19. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. 2-ге вид., переробл. Київ: Грамота, 2010. 576 с.
20. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. 2-ге вид., переробл. Київ: Грамота, 2010. 576 с.
21. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: підручник. Київ: Знання-Прес, 2003. 418 с.
22. Курлянд З. Н. Сутність процесу виховання. Лекції з педагогіки: навч. посіб. Одеса: Південноукр. держ. пед. ін.-т ім. К. Д. Ушинського, 1999. С. 10–13.
23. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрис: монографія. Київ: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
24. Лебідь І. В. Національні цінності у виховному процесі загальноосвітньої школи (теоретико-методологічний аспект): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Умань, 2002. 222 с.
25. Мала енциклопедія етнодержавства / Ю. І. Римаренко (ред.) та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Генеза, 1996. 942 с.
26. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості: зб. наук. пр.* Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. Київ: Логос, 2000. Вип. 2. С. 153–161.
27. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія: метод. посіб. Київ: ІСДО, 1995. 160 с.
28. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. 2-е вид. Київ, 1999. 350 с.

29. Пелагеша Н. Є. Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3 (8). С. 60–67.
30. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посіб. / за ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. Київ : А. С. К., 2003. 238 с.
31. Присакар В. В. Формування у школярів громадянської ідентичності у контексті міжетнічних відносин в Українській державі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр.* Київ, 2008. Вип. 12, кн. 1. С. 138–146.
32. Професійна підготовка майбутніх педагогів: теоретико-прикладні аспекти: монографія / Боровець О. В., Бричок С. Б., Гудовсек О. А., Міщенья О. М., Сойчук Р. Л., Третяк О. М., Яковишина Т. В.; за наук. ред. Р. Л. Сойчук. Рівне : О. Зень, 2021. 260 с.
33. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: у 2 т. Т. 2 / за ред. М. Й. Боришевського. Київ, 2001. 308 с.
34. Пустовіт Г. П. Патріотичне виховання дітей та молоді в позашкільних навчальних закладах: теоретико-прикладні конструкти. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 3. С. 16–21.
35. Пустовіт Г. П. Теоретико-прикладні складові інноваційного розвитку системи позашкільної освіти і виховання. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр.* / упоряд. О. Б. Петренко; редкол.: О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. Рівне: РДГУ, 2015. Вип. 1. С. 14–24.
36. Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. Київ: Юрінком, 1995. 272 с.
37. Розвиток громадянської спрямованості особистості / за ред. М. Й. Боришевського. Київ: Вища шк., 2007. 186 с.
38. Савченко О. Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти. *Рідна школа*. 2011. № 8–9. С. 4–8.

39. Сойчук Р. Л. Виховання національного самоствердження в учнівській молоді: монографія. Рівне: О. Зень, 2016. 416 с.
40. Сойчук Р. Л. Погляд на проблему формування національної ідентичності майбутніх учителів: виховний аспект. *Професійна підготовка майбутніх педагогів: теорія та практика: монографія* / Боровець О. В., Бричок С. Б., Сойчук Р. Л. та ін.; за наук. ред. Р. Л. Сойчук. Рівне: О. Зень, 2020. 238 с. С. 8–24.
41. Сойчук Р. Л. Сходження до нації через солідарність: педагогічні ідеї Т. Д. Дем'янюк. *Інноватика у вихованні*. 2022. № 15. С. 124–132.
42. Сойчук Р. Л., Грицай Н. Б. Сутнісна характеристика феномену національної солідарності студентської молоді в умовах викликів сьогодення. *Педагогічні науки: теорія та практика*. № 3 (43). 2022. С. 123–130.
43. Сойчук Р. Сучасні вимоги до майбутнього педагога об'єднаної Європи ХХІ ст. *Нова педагогічна думка*. 2021. № 3 (107). С. 41–47.
44. Сойчук Р. Л. Теоретико-прикладний аспект виховання національної солідарності в учнівській молоді. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. / упоряд. О. Б. Петренко; ред. кол.: О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін.* Рівне: РДГУ, 2019. С. 42–50.
45. Солодка А. К. Фасилітація кроскультурної взаємодії: навч.-метод. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Миколаїв: Іліон, 2014. 228 с.
46. Співак Л. М. Психологічні основи розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Київ, 2016. 491 с.
47. Український націоналізм. Антологія. Т. 2 / упор. В. Рог. Київ: Українська Видавнича Спілка ім. Юрія Липи, 2011. 352 с.
48. Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб.: у 2 ч. Ч. 1 / В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.; за заг. ред.: В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. Київ: НАДУ, 2009. 456 с.

49. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
50. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становленні я-образу особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 213 с.
51. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія. Київ: Академія, 2014. 206 с.
52. Berry J. W. Cross-Cultural Psychology: Research and Applications. New York: Cambridge University Press, 2002. 610 p.
53. Hall E. T. Hidden Differences: Studies in International Communication / E. T. Hall, M. R. Hall. Yall. Tokyo: Bungei Shunju, 1987. 302 p.
54. Soichuk R. The ways of national self-assertion in school youth. Kelm: scientific issue of knowledge, education, law management. *Fundacja Oswiata i Nauka Bez Granic PROFUTURO*. № 1 (13). 2016. pp. 183–187.

Наукове видання

**Освіта в умовах реформування:
теорія і практика:**

Монографія

**За науковою редакцією
доктора педагогічних наук, професора
Руслани Леонідівни Сойчук**

Підписано до друку 25.05..2023 р.
Формат 60x34x16 . Папір офісний.
Гарнітура Times New Romans.
Ум. друк. арк. 12,1.
Тираж 300 прим.

Видавець: Олег Зень
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія РВ № 26 від 6 квітня 2004 р.
вул. Кн.Романа, 9/24, м. Рівне, 33022,
068 025 067 4, olegzen@ukr.net

Друк: кафедра педагогіки початкової,
інклюзивної та вищої освіти РДГУ
вул. Пластова, 31, м. Рівне, 33000
тел. 0-362-62-00-84